

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 372.882.116.12(045)

**Т. М. Грачова,
М. М. Коновалова**

ВИЯВ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПИСЬМЕННИКА КРИЗЬ ВИМІРИ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті порушується проблема пошуку нових підходів до викладання літератури в школі. Основна увага зосереджується на мистецькому таланті і фаховій компетентності письменника крізь виміри його художнього тексту. Запропоновано різні форми, методи і прийоми роботи з текстами на уроках літератури, які дозволять учням зосередити увагу на майстерності письменника і сприятимуть підвищенню їх читацької культури.

Ключові слова: гуманітарна освіта, методика викладання літератури, навчальна дисципліна, естетичний аналіз твору, авторська майстерність, фахова компетентність.

Гуманітарні дисципліни є суттєвим компонентом освітнього простору, що вимагає наразі докорінного оновлення всієї системи викладання. З метою виховання в учнів сучасної школи загальнокультурної компетентності важливо узгодити нову парадигму гуманітарної освіти з педагогічними та дидактичними традиціями. Оскільки динамічним і невпинним є процес розвитку масової свідомості суспільства, потужними є зміни суспільної психології та ідеології, зміст навчальної дисципліни не може бути консервативним. Отже, виникає проблема пошуку принципово нових підходів до викладання літератури в школі. Одним з них є удосконалення аналізу літературного твору, пошук нових технологій, які забезпечували б високу ефективність навчального процесу.

Аксіоматичним є факт, що важливою функцією літератури як предмета вивчення в системі шкільного навчання, є формування естетичних смаків учнів. Цим обумовлено особливості організації літературної освіти в умовах сучасної школи. Сучасний учитель свідомо прагне максимально виявити і практично реалізувати всі можливості читацької рецепції художнього слова на сучасному уроці літератури, оскільки усвідомлює, що гармонійно розвинена особистість повинна мати ґрунтовні знання з літератури, відповідний естетичний рівень розвитку, свідомі читацькі інтереси, вміння давати художнім творам власну науково виважену оцінку.

Актуальність роботи обумовлена тим, що донині словесники припускаються помилки під час аналітичного дискурсу витворів словесного мистецтва на заняттях з української літератури у школі. Як правило, сюжетно-композиційний, тематичний, проблемний, образний сегменти домінують у процесі естетичного осмислення художніх текстів незалежно від жанрових дефініцій. При цьому професійна компетентність творця художнього тексту, його фахова майстерність не стають, на жаль, предметом акцентної уваги вчителя. Знеособлення письменника, відрив його від власноруч створеного художнього тексту на уроці словесності призводить до деформації в учнівському розумінні основних законів розвитку словесного мистецтва.

При цьому залишається ризик виховання некомпетентного, естетично обмеженого читача, який не поважатиме письменницьку працю, оскільки не відчуватиме на аналітичному та емоційному рівнях міри якості художнього твору та рівня авторського таланту, що наочно реалізуються у художньому тексті. Отже, вироблення методики аналізу художнього твору, акцентованої на письменницькому таланті, сприятиме вияву фахової майстерності творця, що позитивним чином відіб'ється на формуванні читацької культури учня і є однією з важливих проблем сучасної науки.

Незважаючи на велику кількість теорій у новітньому літературознавстві, проблема виділення категорій художньої майстерності письменника недостатньо висвітлена.

Серед авторитетних методистів, що детально чи побіжно торкалися проблеми неповторної своєрідності митця крізь призму його художнього тексту, можна виділити Т. Ф. Бугайко, М. І. Кудряшова, А. М. Лісовського, А. В. Машкіна, Л. М. Мещерякову, В. П. Острогорського, Є. А. Пасічника, Л. В. Рудницьку, І. Р. Семенчука, Б. І. Степанишина, В. Я. Стоюніна, Г. Л. Токмань, К. П. Фролову та інших. Однак слід зауважити, що на сучасному етапі розвитку літературної освіти учнів у методичному і науковому арсеналі вчителів недостатньо ґрунтовних праць щодо оригінальності авторського світобачення та форм його творчої реалізації.

Метою роботи є наочна демонстрація на прикладах художніх творів шкільної програми різних форм і методів роботи, що дозволять учителю практично довести молодим реципієнтам ступінь професійної досконалості письменників.

Завданням роботи є надання теоретичної і практичної допомоги словесникам на шляху до глибокого всебічного опанування художнього твору із урахуванням специфіки викладання предметів гуманітарного циклу в сучасній школі.

Сучасний учитель повинен ясно усвідомлювати, що органічна трансформація письменницького таланту у досконалий художній текст залежить від багатьох умов, як об'єктивних, так і суб'єктивних. Г. Тарасюк справедливо зауважила: «Література – це не тільки сповідь геніальної душі, катарсис, не тільки плач, бунт, сміх, а й – мистецтво, яке вимагає майстерної, напівдитячої, напівбожої гри. І крім усього – важка каторжна праця землекопа і золотошукача...» [7, с. 164]. У письменницькій діяльності першорядне значення мають спостережливість, образна пам'ять, цілий ряд якостей розуму, а також здібності, пов'язані з писемним мовленням, здібності до концентрації уваги тощо. Отже, працюючи на уроці української літератури, учителю слід так побудувати свою роботу, щоб яскраві художні тексти вітчизняних корифеїв розкрилися в усьому ідейно-емоційному багатоголоссі. Зокрема, аналізуючи оповідання Є. Гуцала «Хто ти?», учитель має нагоду продемонструвати учням майстерність автора у створенні образу героїні. Вже з першого епізоду письменник малює рельєфний портрет незнайомої дівчини. Не важко помітити, що за виразними деталями зовнішності проступає збуджений психічний стан героїні. Майстерність Є. Гуцала полягає у тому, що він зумів передати домінуючий настрій цього епізоду. Читач не знає, хто ця дівчина і з якою метою вона приїхала до містечка. Ігноруючим початком розповіді автор ніби бере в полон увагу читача і вже не відпускає її до завершення твору. Дівчину письменник представляє з перших речень оповідання: «була вогнисто-руда, й коси її роздimalись хвилями тугого полум'я. Під тим полум'ям світилось чистою білизою напрочуд вродливе обличчя, на якому особливо вирізнялись брови та очі – глибокі й блакитні. Крижаний вираз на обличчі надавав холоду й незворушливості ясному поглядові блакитних очей, і тому він був жорсткуватий і непривітний». Крім цього уривка, учням слід порадити повторно перечитати штрихи до портрета незнайомки, наприклад: «Обличчя її строге й напружене, ледь-ледь порожевіло на вилицях».

Портрет дівчини у творі є тим важливим засобом, за допомогою якого автор формує художньо довершений образ героїні. Повторне звертання учнів до зображення зовнішності персонажа у творі дає їм нагоду переконатися, що Є. Гуцало є майстром змалювання виразних портретів.

У високохудожніх текстах Григора Тютюнника учитель-словесник наголошує на майстерному зверненні автора до семантичного потенціалу української мови у використанні окремих слів-образів. Особливого смислового виміру набуває образ зав'язі (оповідання «Зав'язь»). Це слово автор використовує у художньому тексті тричі – в буквальному і символічному значеннях. Уперше – в назві твору. Потім у картині весняного пробудження природи. («Листя в садках ще тільки проклюнулось, тому в гіллі рясно миготять дрібні, мов роса, прозеленькуваті крапельки: то зав'язь»). Наприкінці оповідання автор розширює функцію цієї художньої деталі. Повертаючись від коханої, Микола застає в саду свого діда, який окуряє садок: «Ану, лишень, парубче, помагай окурявати садок, бо пропаде в лихій годині зав'язь». Автор не лише говорить про зав'язь плоду в природі і першого кохання, але й стверджує думку, про збереження і захист всього доброго, що народжується. Слово «зав'язь» у творі набуло смислової багатогранності, символічної значущості, що цілком природно перетворилося у заголовок першої збірки творів Григора Тютюнника.

Досліджуючи роман У. Самчука «Марія», учитель може наголосити на майстерності й умінні автора порушувати широке коло проблем: любові до землі, до праці як основи життя; вірності роду, щастя, духовності, віри в Бога; добра і зла; гріха та його спокутування; аполітичності українського селянства; моральної деградації особистості; деформації українського національного характеру; більшовизму як соціального та духовного явища; влади взагалі; геноциду радянської влади; формування національної самосвідомості. Порівняно невеликий обсяг твору і велика кількість проблем, художньо розв'язаних автором, є результатом майстерності письменника, сконденсованості його письма, чіткості й лаконізму думки.

Важливість значення художньо-біографічних творів для формування в учнів поняття майстерності письменника можна довести на прикладі роману В. Барки «Жовтий князь». Зокрема, розмірковуючи над майстерністю автора, вчителю доречно пояснити школярам, що найкраще письменник може відтворити в художньому творі саме ті життєві реалії, що долею «пропущені» крізь його думки і почуття. Враховуючи те, що творчість В. Барки вже не вивчається в межах шкільної програми, інформацію про складну історію написання одного з найкращих творів автора можна повідомити на заняттях літературного гуртка. Після виходу роману у світ одна з паризьких газет назвала його найкращим твором про трагічний період у новій історії України й людства. Сам письменник пояснив високу оцінку й успіх роману, власну майстерність тим, що писав лише про ним пережите: «Я теж був на межі смерті, тримався за паркан, шкіра тріскалась і текла сукровиця. Якби особисто не пережив те, так переконливо не писав би». Учням необхідно повідомити, що В. Барка був свідком голоду. 1932 року йому довелось відвідати брата на Полтавщині і на власні очі побачити страхіття голодомору. «Може, без пережиття тої голодівки я б не зміг відновити тих фарб, тих відтінків почування...», – зазначає автор. А ще були численні свідчення очевидців, які письменник тримав у пам'яті двадцять п'ять років і які мав змогу докладно занотувати, коли потрапив до Німеччини. Зберігся зошит, у якому описано історію вимерлої української родини. Письменник збирав також архівні документи, листи. Усе це і стало документальною основою трагічної історії Катранників у романі «Жовтий князь».

Опрацювання творчого методу письменника на шкільному уроці є складним завданням для вчителя-словесника. Варто наголосити, що авторський задум можна

зрозуміти лише тоді, коли простежити шлях і форми його втілення у художньому тексті. Майстерність творчого методу М. Коцюбинського є однією з найхарактерніших ознак його стильової манери, тому твори письменника пропонується розглядати крізь виміри цілісної системи основних принципів його художньої творчості. Повідомлення вчителя про важливість дослідження літературознавцями майстерності творчого методу М. Коцюбинського доречно підтвердити цікавими міркуваннями сучасного письменника В. Шевчука, який простежує рух творчості М. Коцюбинського від «етнографічно-реалістичного письма» до «письма метафоричного, імпресіоністичного і психологічного». Реалістична манера письма письменника, характерна для оповідань «Харитя», «Ціпов'яз», «П'ятизлотник», посилюється психологізмом, мінливими відчуттями. В. Шевчук пише, що корінний злам у творчості Коцюбинського стався у 1900 – 1902 роках, коли за визначенням академіка С. Єфремова, письменник знаходить сам себе і стає тим незрівняним М. Коцюбинським, яким ми його знаємо, тобто утверджує свій «сонячний імпресіонізм». Імпресіонізм – слово незнайоме для учнів. Пояснюючи його значення, походження та проникнення в українську літературу, словесник акцентує увагу на найважливіших ознаках імпресіонізму – заглиблення у внутрішній світ людини, відтворення яскравими зоровими і слуховими образами, промовистими художніми деталями найтонших змін у її настроях і в природі. Змалювання навколишнього світу позиціонується імпресіоністами з проекцією на краще зрозуміння людської душі.

Імпресіоністичне письмо нелегке, воно вимагає неабиякого таланту, особливої чутливості від митця, вміння сказати образно, переконливо і лаконічно. Емоційний вплив художніх текстів М. Коцюбинського на читача доводить, що йому підвладні всі виміри слова. Услід за багатьма шанувальниками його таланту В. Шевчук захоплено пише: «Ніхто ніколи ні до Коцюбинського, ні після нього не створював пластикою слова такого виключного враження, і саме в тому нам бачиться немеркнуча велич його художніх тканин». Як ілюстрацію до сказаного, вчитель може прочитати уривок з новели «Лялечка» від слів: «Ніч бисто надходила. Чорні хмари росли на крайнебі...» до – «Канонада тяглась довго і уперто. Та ось все стихло, причаїлось, наче збиралось із силами. І раптом небо пройнялось вогнем, розколослось посередені і з страшним тріском завалилось на землю, церква похитнулась, стіни в школі розсипались, і все шезло і затихло». Учнів треба переконувати у тому, що слід бачити необхідність, художню обумовленість кожного слова у творі, оскільки в цьому виявляється міра таланту автора. «Робота над словом, шукання найбільш вдалого способу передачі думки вимагає великого напруження творчих сил. Потрібно показувати учням, як визрівав авторський задум, як письменник шукав найвагомніше слово, щоб переконливо змалювати життя. Учні повинні усвідомити, що справжні шедеври мистецтва завжди є результатом великої праці» [6, с. 200]. Варто звернути увагу старшокласників на назву новели – «Лялечка». Пропонуючи учням висловити свої пропозиції щодо заголовка твору, можна часто почути таку відповідь – назва характеризує вчительку Раїсу Левицьку як покірну, безвольну виконавицю волі сільського попа отця Василя, маріонетку в його руках. Але з погляду формально-граматичного цей варіант тлумачення назви твору є неправильним, бо словники української мови не фіксують вживання слова «лялька» (у значенні маріонетки) у зменшено-пестливій формі «лялечка». Учителю доречно нагадати учням про друге значення слова «лялечка» – «одна з стадій розвитку комахи, в якій комаха нерухома; личинка в коконі». Логічно передбачити, що «лялечка» у художньому контексті М. Коцюбинського виражає думку, що героїня як діяльний учасник боротьби за інтереси народу не відбулася, її мрії та плани залишилися нереалізованими. Цитата з художнього тексту є логічним

підтвердженням цієї думки: «Раїса мала таке почуття, наче під твердою шкаралущею лялечки у неї виростають барвні крила і набирають сили до льоту».

Здатність художнього тексту пробуджувати уяву реципієнта, викликати і формувати в його свідомості заплановані автором образи, переживання, думки свідчить про досконалість твору, високий рівень письменницької майстерності. Це вдало прослідковується під час аналізу романтичного етюду Г. Косинки «На золотих богів». Незважаючи на те, що твір невеликий за обсягом, автору вдалося майстерно передати панораму бою, глибину людських переживань. Вжиті письменником художні засоби (епітети, метафоричні образи, повтори слів, обрамлення кожного епізоду), дають читачеві можливість яскраво уявити картину кривавого бою (без його розгорнуто-послідовного опису), що вже три дні кипить на околицях Медвина. Фрагментарно змонтовані картини бою, стрімкість атак чудово передаються неповними реченнями, які Г. Косинка уриває на півслові, покладаючись на те, що уява читача відтворить закодовану ним ідейно-естетичну інформацію. Це один із тих творів Г. Косинки, що засвідчили майстерність автора писати стисло, сильно, правдиво, послуговуючись потужним потенціалом виражальних ресурсів мови. Учителю доречно нагадати учням думку Р. Кухарука: «Основна робота письменника – не писання, а праця над написанням... Кількість написаного нічого не важить – важить якість» [7, с. 197].

Отже, сучасний урок літератури вимагає від учителя систематичного фахового вдосконалення. Система національної освіти прагне динамічно реагувати на виклики сучасного культурно-цивілізаційного простору, що мотивує залучення нових навчально-виховних технологій, спрямованих на формування системи професійної компетентності словесника.

Список використаної літератури

1. Бандура Г. О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях : навч. довід. / Г. О. Бандура, О. М. Бандура. – Київ : Шкільний світ, 2008. – 128 с. ; Vandura H. O. Teoriia literatury v tezakh, defynitsiiakh, tablytsiakh : navch. dovid. / H. O. Vandura, O. M. Vandura. – Kyiv : Shkilnyi svit, 2008. – 128 s.
2. Белова С. В. Текстуально-диалогическая педагогическая технология в системе гуманитарного образования / С. В. Белова // Инновации в образовании. – 2007. – № 6. – С. 4–15 ; Belova S. V. Tekstualno-dialogicheskaya pedagogicheskaya tekhnologiya v sisteme gumanitarnogo obrazovaniya / S. V. Belova // Innovatsii v obrazovanii. – 2007. – № 6. – S. 4–15
3. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2006. – 272 с. ; Bekh I. D. Vychovannia osobystosti : skhodzhennia do dukhovnosti / I. D. Bekh. – Kyiv : Lybid, 2006. – 272 s.
4. Бійчук Г. Л. Читання як інтерактивний рефлексивний процес : на прикладі постмодерністських текстів / Г. Л. Бійчук // Дивослово. – 2008. – № 4. – С. 16–20 ; Biichuk H. L. Chytannia yak interaktyvnyi refleksyvnyi protses : na prykladі postmodernistskykh tekstiv / H. L. Biichuk // Dyvoslovo. – 2008. – № 4. – S. 16–20.
5. Галич О. А. Письменницькі мемуари в школі / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 146 с. ; Halych O. A. Pysmennytski memuary v shkoli / O. A. Halych. – Luhansk : Znannia, 2001. – 146 s.
6. Пасічник Є. А. Українська література в школі / Є. А. Пасічник. – Київ : Рад. школа, 1983. – 318 с. ; Pasichnyk Ye. A. Ukrainaska literatura v shkoli / Ye. A. Pasichnyk. – Kyiv : Rad. shkola, 1983. – 318 s.
7. Письменництво : важкий хрест чи лавровий вінець? : анкета / упоряд. В. Бондар. – Київ : Ярославів Вал, 2010. – 368 с. ; P Pysmennytstvo : vazhkyi khrest chy lavrovyi vinets? : anketa / uporiad. V. Bondar. – Kyiv : Yaroslaviv Val, 2010. – 368 s.

Стаття надійшла 30.10.16

T. M. Grachova,

M. M. Konovalova

**EXPRESSION OF WRITER'S PROFESSIONAL COMPETENCE
THROUGH DIMENSIONS OF WORK OF ART IN THE LESSON OF
UKRAINIAN LITERATURE**

In the article there is touched upon a problem of retrieval of the new approaches to teaching literature at school. There is accentuated on professional competence of philologist that should at most identify and implement virtually all the potential of reader's reception of artistic expression in present-day lesson of literature, form a harmoniously developed personality with extensive knowledge of literature, adequate aesthetic level and with the conscious reader interests.

The main attention is concentrated on artistic talent and professional competence of the writer through the dimensions of his text of art. There is proposed a variety of forms, methods and techniques for working with texts in the lessons of literature that will let students focus on the writer's skill and will improve their reading culture. There is emphasized on improvement of methods of analysis of literary work to demonstrate the writer's professional competence, his attentiveness and concentration, conception memory, vocabulary and stylistic potential, expressive resources of language and a variety of artistic qualities of the writer, which are implemented in a perfect literary work. The examples from texts of art let demonstrate to pupils the author's skill in solving a lot of problems in a small work, in creating an artistically perfect image through the portrait, in perfection of his creative method, in condensation of writing, in clearness and laconicism of idea, in use of expressive means and so on. Such forms of work will let emphasize the originality of the author's outlook, ways and forms of his creative realization; they will help to avoid the writer's depersonalization and his detachment from his own created work of art. The improvement of methods of analysis of a literary work, that are accented on the writer's talent, is one of the important problems of present-day lesson of literature, the solution of which will secure high efficiency in forming the aesthetic tastes of the modern recipient.

Keywords: liberal education, methods of teaching literature, academic discipline, aesthetic analysis of the work, author's skill, professional competence.

УДК 821.161.2.09Фра

В. В. Дуркалевич

**ОБРАЗ БАТЬКА В АВТОБІОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ
ІВАНА ФРАНКА**

Стаття є спробою реконструкції особливостей моделювання образу батька в автобіографічному наративі І. Франка. Показано, що спогадовий простір конституюється як послідовна автонараційна практика, осердя якої становлять (ре)конструкційні та ідентифікаційні процеси, пов'язані із розмаїтими презентаціями образу батька як великої семантичної фігури.

Ключові слова: батько, поема, символічна автобіографія, автонаративні практики, травматичний досвід, втрата, присвята, канон.